

XXIV.

Om

× salte Bænde og Jordarter ×

paa

Eger i Norge.

af

H. Strøm.

VIXX

XIII Bunde de Zordarrix

Geer i Borse

Strom

XIII Bunde de Zordarrix

min physisk-økonomiske Beskrivelse over Eger, lovede jeg at give
en mere fuldstændig Underretning om de der værende salte Bænde
og Jordarter, hvilket Løfte jeg nu efter Egne vil opfylde, helst da det
Kongelige Danske Landhuusholdings- Selskab i Kiøbenhavn har været
saa god efter min Begiering, at lade de af mig indsendte Prover af
fyndige Mænd undersøge, og derom givet mig følgende Underretning:
Steensmyr-Bandet gav af 2 Pund eller 1 Pot 26 Gran Salt,
meest Middelsalt, siden Søesalt og Stambersalt med lidet Jern, det
andet fra Staffeng, derimod af 2 Pund Bænd kun 13 Gran tørret
Salt af samme Slags med mindre Jern. Derimod mang'ede de begge
en af de væsentligste Bestanddele, nemlig Lustsyre; thi endskiont de vel
kunde udrette meget i adskillige Sygdomme, kan de dog ikke komme i
nogen synderlig Betragtning, da de ved Kunst saa let kan estergiores,
saa at ethvert reent Bænd, ved Tilfæring af disse Salte, kan faae
aldeles samme Egenkab som de naturlige Bænde; Lustsyren derimod,
dette elastiske og i det menneskelige Legeme saa virksomme Væsen, kan
ikke uden stor Vanskelighed og kunstig Operation tilfættes, derfor ere de
Bænde, som indeholde samme Lustsyre i nogen Mængde, ikke af liden
Værdie. Den indsendte Jord fra Lillemoen gav 1 Pund 1 Lod

jernhaltig Salt, som omtrent bestod af en tredie Deel Søesalt, Resten Bitter- og Glaubersalt, og en liden Portion Magnesia. Da dette Salt er saa blandet, er det at befrygte, at denne Jord ikke med nogen Fordeel kan udfoges, helst da disse Salte desuden ikke ere dyre. Saavidt Landhuusholding: Selskabets Beretning, hvortil jeg maae søie følgende Anmerkninger:

1) Maae Steensmyr- og Staffeng-Bændene her være confunderede, og det ene taget for det andet, da jeg ved Forsøg har befundet det sidste langt rigere paa Salt og Jern end hiint, som og den blotte Smag kan overbevise enhver om. Din Feilen er hos mig, som kan have sat et urigtigt Merke paa Krukkerne, eller hos Chymistens Hukommelse, kan jeg ikke til visse siige.

2) Hos Steensmyr-Bændet har jeg ikke fundet Tegn til nogen Luftsyre; men at Staffeng-Bændet er et fuldkomment, skiont svagt Suurbrønd-Bænd, har jeg allerede i mit Skrift om Eger S. 37 piist, og det samme kan af dets vitriolske Lugt og Smag let erfares; ikkun Skade, at denne saa kaldte Luftsyre i alle vore Suurbrønd-Bænde let forsvinder, hvorfor de ikke kan drikkes med Nytte, uden ved Rilden selv. Saaledes har det sig og med dette.

3) Erdsktion Saltet i begge Bændene ere for det meste af lige Biskaffenhed, som Landhuusholding: Selskabets Beretning viser; saa har jeg dog fundet en temmelig Forstiel derudi, at Saltet af Staffeng-Bændet trækker Fugtighed til sig af Lusten, og opløses tilsidst til Vand, naar hiint af Steensmyr-Bændet holder sig tørt og usforandret. Begge have en temmelig Deel Magnesia i sig, men Staffeng-Bændet meest, nemlig efter Herr Professor Thorstensens Observation, 40 Gran i 6 Potter Vand, see Eger Side 37.

4) Førend Landhuusholding. Selskabets Beretning indløb, havde jeg af Steensmyr. Vandet ladet $2\frac{1}{2}$ Potter afryge, og skönt jeg havde den Malheur ved Uforsigtighed at spille noget deraf, kunde jeg dog med temmelig Nished slutte, at de indeholde halvanden Skrupel eller 30 Gran Salt. Dette Salt kom ud ved 4 eller 5 Inspissationer, af hvilke det første var cubisk og gnistrede i Ilden, det andet deels naaledannet, men meest af en flad parallelogramisk Figur, som deels skummede i Ilden, deels blev ubevægelig, det 3die ligeledes, det 4de saae ud som i Rammer indfattede Speile, see min Beskrivelse over Eger S. 41. Det var ei saa vidt som det 3die, og blev bestandigt i Ilden med en ganske ringe Skummen. Det tilbageblevne eller 5te var cubisk og gnistrede, men var dog endnu blandet med naaledannede Salterystaller, og havde en bitter Estersmag. De andre Salte, No. 1. undtagen, smagede heelt bittert, og Vandet selv, saasnart det til Halvdelen eller lidt mere indfoges, kan i Smag ikke skilles fra opløst Engelsk Salt. Ligeledes har det sig og med Staffeng. Vandet. Endskönt Bitter eller Glaubersaltet ikke fuldkommen lode sig adskille fra Middel- og Søesaltet, udgjorde det dog efter min Gissning 10 Gran eller 3die Parten af det hele, som med Landhuusholding. Selskabets Forsøg med Staffeng. (burde hede Steensmyr.) Vandet, kommer temmelig noie overeens.

5) Steensmyr. Vandet har jeg ikke drukket af, saasom Saltet er saa lidet og ingen Luftsyre deri fornemmes. Men at Staffeng. Vandet med god Nytte kan drikkes, har jeg nu i 3 Aar havt tydeligt Beviis paa; men især i Aaret 1785, da jeg lige fra den 8de Julii til 16de August drak næsten uafbrudt en Potte deraf hver Dag fastende om Morgenen, og befandt mig meget vel deraf. Det er vel noget mere effektivt end andre Suurbrønd. Vande, fordi det ei holder sig saa koldt,

men ligesom lunket, endog naar man i vel tilproppede Bouteiller har det staaende i Kolde Kieldere, men incommoderer ellers aldeles ikke. Nogen særdeles Sved eller Varme fornem jeg ikke heller denne gang, som dog første gang var saa kiendelig, (see Eger S. 38), hvortil jeg ikke veed nogen anden Aarsag, end at de første Veie nu maaskee vare mindre tilstoppede, og at Bændets Operation derover blev mindre kiendelig. Jeg har tilførn loc. citat. meldt, at et Fruentimmer, genegen til Obstruction, ved at drikke deraf nogle Dage, fandt at en Mængde Slim samlede sig i Halsen, og naar hun skulde hærke det op, næsten vilde quæle hende. Just det samme erfarede jeg denne gang, dog kun i Begyndelsen, og indtil det begyndte at virke nedentil; thi derefter forsvandt dette strax, og da det gav en lind Kosen hver Dag, som Suurbrønd-Bænde ellers ikke gjør hos mig, fandt jeg mig vel fornøjet dermed og frisk i alle Maader. Kunde jeg have drukkit det lige af Rilsden, som ligger omtrent en halv Mill borte, vilde Virkningen have blevet endnu bedre. Dette Bænde kan altsaa være meget tienligt til at opløse Slim og andre seie Bædder i Legemet, helst naar man strax efter bruger de stærkere Jern- eller Suurbrønd-Bænde, for at styrke Nerverne, saaledes som jeg har gjort, og ligeledes har befundet mig vel af.

6) Hvad Saltfjorden paa Lillemoen angaaer, da er det mig kiært, at finde Landhuusholdings-Selskabets Beretning overensstemmende med de Forsøg, jeg havde gjort dermed, førend samme Beretning indlob, og som jeg her vil give et kort Udtog af. Jeg har allerede i min første Underretning meldt, 1) at det første Salt, som kom ud, var Solsalt, blandet med Bittersalt, som Smagen gav tilkiende. Efterat samme havde staaet nogen Tid i Luften og var henfaldet til Pulver, opløste jeg det i Bænde, i Tanke, at skille Saltene ad. Da det nu var ind.

indspisseret ved lind Varme, satte sig omkring Bredden Søesalt som et Meel eller Pulver, men ovenpaa en klar Bittersalt-Skorpe uden Smag af Søesalt. Crystallerne bestoede meest af flade parallelipediske Figurer, tildeels med skraads afkaarne Ender. Saltet tabte strax sin Klarhed og henfaldt til hvidt Pulver, smeltede ikke ved lind Varme, kogede ikke heller meget paa gloende Kul, men blev haardt og gav en fiendelig Svovllugt. Oplost i Vand gav det med Oleum Tartari p. deliqv. kun lidet Magnesia. Saltet omkring Bredden, deels gnistrede paa gloende Kul, deels blev haardt og ubevægelig, dog var den bitre Smag endnu fiendelig. 2) Jeg har ligeledes tilforn meldt, at den overblevne Luud, da den var bleven henfat og fortorret ved Uddampning, anskod sig af sig selv i temmelig store deels sepkantede deels firkantede Crystaller, mestendeels pyramiddannede i Enden, og maae nu legge dette til, at de stode paa Kant eller skraads opreiste, og holdte sig noget gule, enten fordi Luuden ei var fuldkommen reen, eller og var blandet med Jern. Dette Salt skummede i Jlden, men henfaldt ikke i Luften til hvidt Pulver. Efterat jeg havde taget det bort, opløst den overblevne haarde Masse i heedt Vand og siet den igiennem Lædskepapir, hensatte jeg den i lind Varme for at inspisseres; og nu kom — 3) et Salt ud, der crystalliserede sig som spidse og flade Naale, siddende tæt sammen og tiltagende i Brede bagtil, hvor de satte sæstede i Luudmassen, hvorimod de med Spidserne, som reiste sig paa skraads i Beiret, vendte sig mod Middelpunkten. Dette Salt var klart som Glas, lagt paa gloende Kul, skummede det uden at gnistre; ved lind Varme blev det til hvidt Pulver. Omkring Bredden satte sig endnu som før Søe- og Bittersalt blandet. 4) Det overblevne, atter opløst i Vand og inspisseret, gav lige saadanne Saltcrystaller, der strax tabte deres klare Glasfarve og blev hvidt som Kalk. Alt hvad dette Salt, medens det var vaadt,

og Luden selv vorte ved, blev besmurt ligesom med hvid Kalk eller Krede, som var vanskelig at udsette. Ved Barmen smeltede det ikke uden mens det vare vaadt; tørret blev det til hvidt Pulver. 5) Af det endnu overblevne udkom et Salt som uendelig mange Maale, de fleste sepkantede og stump affpidsede i Enden; det skummede i Ilden og torredes ved lind Varme. Omkring Bredden satte sig endnu en Mængde uret Salt af temmelig bitter Smag. Jeg havde forsomt at veie Saltjordens for i Beien, derfor bleve de deraf udkomne Salte ikke heller veiede, allerhelst saasom de ved denne simple Omgangsmåade, ikke fuldkommen bleve adskilte. Imidlertid kunde jeg dog med temmelig Visshed slutte, at Glaubersaltet No. 1, 3, 4 udgjorde dobbelt saa meget som Bittersaltet, No. 2 og 5. Af Magnesia indeholdt alle Saltene noget, men meest No. 2 og 5. For at forvisses, at det var Magnesia og ikke Kalk, lod jeg det med Skedevand opløse, hældede Vand dertil og dryppede nogle Draaber Vitriolspiritus deri, da det ved Uddampning gav et fuldkomment Bittersalt, uden al salt Smag, hvori det fuldkommen lignede det udenpaa Saltjorden siddende raa Salt, som naar det tages i Munden eller opløses i Vand, giver kun en bitter, men ikke salt Smag.

Mit her paa Præstegaarden værende Suurbrønd Vand har jeg ligeledes noiere villet undersøge, og til dem Ende ladet 6 Potter afryge. Den overblevne gulbrune Materie veiede 15 Gran, men med destilleret Eldevand vel udludet, ifkun 5 Gran. Materien selv smagede meget søde eller suudagtig, og Luden ligeledes med en fiendelig bitter Eftersmag. Ved Uddampning og Inspissation kom 3 Slags Salt ud, omtrent som ved Vrens Rilddevand, beskrevet i Nye Samling af Kjöbenhavn's Selskabs Skrifter 2den Tome, allene med den Forskiel,

at

at det 3die eller sidste var slet ikke lamellose eller pulveragtigt i Kameller, men satte sig som en brun og sei Badske paa Bunden med tydelige Soesalt-Cubi hist og her. Ved ingen af Inspissationerne bleve Saltene fuldkommen adskilte; imidlertid merkede jeg dog 3 Slags Salt deri, nemlig noget, som blev fast og haardt i Ilden og var Luudsalt, noget, som gnistrede og var Soe eller Risckensalt, og endelig noget, der skummede og var Glauber eller Bittersalt. Alle Saltene veiede tilsammen 10 Gran, hvoraf Luudsaltet udgjorde omtrent de 2 fjerdedele, Soesaltet halvanden og Bittersaltet kun en halv fjerdedeel. Dette sidste, som skummede i Ilden og havde en fiendelig bitter Smag, blev deels fornummet omkring Bredden, deels og fornemmelig paa Bunden, da Luden var uddampet til Torhed. Dog smagede alle Saltene tillige stærkt af Søbe, og havde den Egenkab, at de trak Fugtighed til sig af Luften. Herved maae jeg erindre, at hvad jeg i forbemeldte Afhandling om Ørens Rildevand har kaldet Borax, er en Feil, da det vist nok var Glauber eller Bittersalt lige som dette. Jeg har ellers tilførn i Eger-Beskrivelse sagt, at dette ikke er noget stærkt Suurbrønd-Band og skönt stærkere af Jern end Ørens Rildevand, dog ei af den Kraft og Styrke, som det Herr Jenniger paa sin Gaard Ulvelandsbakke har opfundet og ført i Brug, meget mindre kan dette eller noget andet, som jeg kiender i Norge, sættes i Ligning med det Herr Zimmermanlysig har opdaget paa sin Præstegaard Sande i Jarlsberg-Grevskab.

B. Norske V. S. Skrifter II. B. E t t Dette

Dette er ikke allene saa stærkt af Jern, at det strax forvandles med Gallæble-Tinctur til Blæk, men besidder tillige en fortreffelig Syre af en angenem og tillige saa stærk Smag, at jeg tvivler paa, Pyrmonters eller noget andet Sundheds-Bænde overgaaer det, som og kan sluttet deraf, at Lakmustinctur, ved at lades deri, strax taber sin blaa Farve og bliver rød, foruden andre smukke Prover, jeg har gjort dermed, endog efterat det havde staaet i 20 Dage tilproppet og var ført 4 Mile over Land. Dog da Prover allerede ere sendte til Landhuusholdings-Selskabet i Kiøbenhavn, med en udførlig Beskrivelse derover af Opsin: deren selv, agter jeg ufornodent at tale mere derom paa dette Sted.

See eller Risckensalt-Kilderne paa Gaarden Smørgrav, har jeg siden ikke undersøgt ved Uddampning, da de som tiest oversvømmes af Elven, endskiont dette let kunde forebygges, naar man strax ovenfor vilde grave en Brønd, og deri samle Bæudet, forend det løb ud i Elven. Derimod har jeg paa Gaarden Bryn ikke langt derfra fundet en Saltvand-Kilde af langt bequimmere Beliggenhed og stærkere Sohle. Den kommer tæt ved Gaardens Huse udrindende af en Leerbakke, var en Tid af Beboerne tilstoppet, fordi deres Creature drak for meget deraf, men har siden brudt frem igien. Nogen beqvem Salt-Prøve har jeg ikke haadt at undersøge Sohlen med, men af 2 Porter Bænde, som jeg lod afsyge, fik jeg 1 Lod hvidt og reent Risckensalt, uden al bitter Smag. Kilden er ellers af en meget beqvem Beliggenhed, nemlig kun 1000

Skridt

Skribt omtrent fra Vestfossens Elv, hvorigiennem Transporten fra og til falder overmaade let. Især kunde Brandedved meget let igiennem Elven bringes derhen, da den i Nærheden liggende Landstrækning ikke har nogen stor Forraad deraf. Det fine og næsten ganske hvide Leer, som fulgte med Vandet og ved Lædskepapir maatte fraskilles, brusede stærkt med Vitriolspiritus, dog da det endnu smagede noget salt, tænkte jeg dette kunde komme af Saltet, og udslede det derfor vel med heedt Vand; men Virkningen blev den samme. Jeg forsøgte derfor Leeret nær ved og omkring Kilden i Haab at finde Mergel, men fandt mig ikke deri bestyrket af Erfarenhed. Imidlertid kommer det mig dog rimeligt for, at her maae findes Mergel i Grunden, som jeg og har tænkt med Liden at forsøge. Jeg er og i mine Tanker fordissat, at det salte Leer, som findes her og flere Steder paa Eger, især i Durdalen (S. 43) var meget tiensligt at giode Agrene med, om det end ikke var fuldkommen mergelagtigt.

Svoovl: Vandet paa Saarbyeje har jeg siden ikke bekyndret mig om, saasom jeg ikke har kunnet udfinde Kildens rette Udspring, ikkun jeg har merket, at den hvide Hinde eller Melk, som den sætter ovenpaa, er Lac Sulphuris, som jeg allerede i mine Anmerkninger og Tillæg til Eger Beskrivelse har erindret. Af alle her værende Søesalt-Kilder, er dog neppe nogen mere riig paa Salt end denne, den indeholder og uden Tvivl en Mængde Selenit, da det sætter ovenpaa, naar det koges, en

Hoben Skum, som tørrer bliver til tynde Lameller, der kan blæses bort som et Jon, og, skiont det bruser med Skedevand, opløses det dog ikke deri, som jeg før urigtig meldte, det synes derfor være Selenit med en Blanding af Sælsalt, helst da Saltet selv crySTALLIFERER sig som tynde og straaledede Selenitkorporer, som jeg allerede i min Uger Beskrivelse har viist.

